

Küresel Rekabet - Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye

Yunus Emre ÖZER

*Araş.Gör., Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı,
Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Dokuz Eylül Üniversitesi*

Özet

Küreselleşme, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin öneminde değişikliklere neden olmuştur. Yeni dünya düzeninin yeni teması da küresel rekabettir. Küresel rekabette avantaj elde etmek, farklılaşmak ve yatırımcılar için en cazip koşulları sunmak gibi unsurların önemi artmış ve bu gibi unsurları tesis etmek bölgeler açısından adeta bir zorunluluk olarak algılanmıştır. Bu yeni süreçte bölgeler giderek öne çıkan aktörler olmuş ve bölgesel/kurumsal yapılanmalar olan Bölgesel Kalkınma Ajansları küresel rekabetin bir aktörü konumuna gelmiştir. Bu süreç Türkiye açısından da günceldir ve yenilik taşımaktadır. Buna ek olarak, Türkiye’de ajansların uygulanmasının belirsizliği de halen giderilebilmiş değildir. Gerek Danıştay’ın Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hakkında vermiş olduğu yürütmeyi durdurma kararı gerekse de Anayasa Mahkemesi’nde 5449 sayılı kanunun iptali için davanın sürmesi ve kararın gecikmesi bu belirsizliklere örnektir. Türkiye’de kurulmuş olan ancak faaliyetleri durdurulan ajanslarla ilgili olarak, öncelikle mevzuattaki eksiklerin giderilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede yeniden düzenlenen ajanslar, Türkiye açısından küresel rekabette daha etkin bir aktör olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Rekabet, Bölgerarası Rekabet, Bölgesel Kalkınma Ajansları

Giriş

Devletler, bölgerarası dengesizlikle mücadele edebilmek için bölgesel politika, bölgesel plan ve teşvik başta olmak üzere birçok uygulamaya başvurmuştur. Ancak, küreselleşmeyle birlikte bölgerarası dengesizlikleri gidermek devletlerin asli öncelikleri arasından giderek çıkmaya başlamıştır. Bunun yerine, küresel rekabette avantaj elde etme unsuru gündeme gelmiştir. Bu yeni ortamda ülkelerden ziyade bölgeler önem kazanarak küresel rekabetin temel unsuru haline gelmeye başlamışlardır. Bölgelerin artan önemi ve küresel rekabette farklılaşmanın zorunluluk haline gelmesiyle bilgi teknolojileri ve bilgi yoğun üretim bu noktada ortaya çıkan stratejiler olmuştur. Bölgeler de kalkınma stratejilerini bu çizgide belirlemişlerdir.

Bölgelerin uluslararası alanda giderek önem kazanmasıyla yatırım çekme, tanıtım faaliyetlerini yürütme, bölgedeki aktörler arası işbirliği ve eşgüdümü sağlama gibi faaliyetleri üstlenen Bölgesel Kalkınma Ajansları da özellikle 1990'lerden sonra yaygınlaşmıştır. Birçok ülkede farklı yapı ve statüde de olsa ajanslar uygulama alanı bulmuştur. Bölgesel Kalkınma Ajansları, bölgelerin potansiyellerine dayanan ve küresel rekabette avantaj sağlama amacındaki kalkınma stratejilerinin hazırlanmasında temel unsur konumuna gelmiştir. Bu sebeple de ajansların, küresel rekabet sürecinin bölgesel/kurumsal aktörleri olarak önemi artmaktadır.

Küresel rekabet ve Bölgesel Kalkınma Ajansları ilişkisi, Türkiye açısından yenilik arz etmektedir. Devletler, geçmişte bölgesel kalkınma stratejilerini ve planlarını daha çok merkezden hazırlayarak uygulama eğiliminde olmuştur. Türkiye'de pilot uygulaması başlayan Kalkınma Ajansları'nın, dünyadaki bu süreci tersine çevirecek niteliği ve bölgerarası rekabetin öne çıkan aktörü olması bu ilişkiyi daha da önemli hale getirmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki uygulamada henüz giderilemeyen

belirsizlikleri ve ajansların küresel rekabet avantajı sağlama noktasında Türkiye açısından olası etkilerini incelemektedir.

Küresel Rekabet ve Bölgesel Potansiyellerle Kalkınmaya Dayalı Anlayışın Etkileri

Günümüzde birçok devlet ve Bölgesel Kalkınma Ajansı, verimlilik artışı için rekabeti olmazsa olmaz koşullardan görmektedir. Bölgesel politikaların ise giderek bölgenin kapasitesini artırmaya dayandığı ve içsel dinamiklerine dayanan bir çizgiye ve stratejiye oturduğu belirtilmektedir. Günümüzde rekabet avantajı getirebilecek yatırımların ön plana çıkarılmak istendiği ve eğitim, yenilik ve haberleşmenin önem kazandığı bir süreç yaşanmaktadır. Eğitim, becerilerin geliştirilmesi, yerel halkın yenilik ve kalkınma için kapasitesinin artırılması, işsizliğin azaltılması ve yerel yönetimler, kalkınma ajansları, yerel iş çevreleri ve sivil toplum arası işbirliğinin mukayeseli bölgesel üstünlük için kilit rolde olduğu belirtilmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle günümüzde bilgi, bilgi teknolojileri, küresel-ulusal-bölgesel-yerel düzeydeki işbirliği faaliyetleri ve geniş katılımlı Bölgesel Kalkınma Ajansı modelleri ağırlık kazanmaktadır. Ajanslar bilgiyi üretme, bilgiye ulaşma, bölgelerinin tanıtımını yapma, geniş katılım ve işbirliği ortamının odağı olma yönünde bir değişim göstermektedir.

Özellikle Avrupa'da, 1990 ve 2000'lerden sonra bölgelerin kendilerine değişen yapı içinde yer aramak zorunda kalmaları, bölgeler açısından daha rekabetçi bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu süreçte devletlerin rolünün neo-liberal politikaların etkisiyle kısmen azalmasıyla bölgeler daha aktif bir hale gelmiştir. Yatırımlar için bölgeler arasındaki rekabetin artması da bu noktada bölgesel politika liderlerini temel aktör konumuna getirebilmektedir.

Bu süreçte her bölgenin rekabet gücü farklı unsurlara dayanacaktır. Örneğin, temel altyapı, teknolojik altyapı, bilgi altyapısı ve mekânın niteliği, altyapı ve erişilebilirlik kapasiteleri, beşeri kaynaklar, girişimcilik kültürü, sektörel yoğunlaşmalar, uluslararasılaşma, yenilik, yönetim, kurumsal kapasite, uzmanlaşma ve rekabetin doğası bu unsurlardan bazılarıdır.

Ayrıca, günümüzde bölgelerin analizleri yapılırken ve bazı bölgelerin dinamik yapısı açıklanırken, ekonomik nedenlerin yanında bilgi, öğrenme, sosyal sermaye, karşılıklı ilişkiler, güven gibi unsurlar da dikkate alınmaktadır.

Yukarıda anlatılanlara ek olarak Avrupa Birliği Konseyi de yatırım, yenilik ve girişimciliğe elverişli ortama duyulan gereksinimi ifade etmektedir. Avrupa Komisyonu'na göre ise bölgesel rekabet gücünü aşağıdaki faktörler belirlemektedir;

- a. Sektördeki istihdam yoğunlaşması. Verimliliği yüksek sektörlerde istihdam rekabet gücünü arttırırken verimliliği düşük sektörlerde istihdam rekabet gücünü azaltmaktadır.
- b. Dış göç ve yaşlı nüfusun fazlalığı. Emekli ya da yaşlı nüfusun fazla olması ve genç nüfusun başka bölgelere kayması bölgenin rekabet gücünü azaltmaktadır.
- c. Yatırımlar. Yatırımların fazla oluşu doğal olarak rekabet gücüne olumlu etki yapmaktadır.
- d. Bölgeye yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları. Sanayi yapısında olumlu etkiler doğuran yabancı yatırımlara öncelik verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Türkiye'de de özellikle Endüstri Bölgeleri Kanunu vasıtasıyla yüksek teknolojinin yabancı yatırımcıyla birlikte ülkemize çekilmesi hedeflenmektedir. Türkiye'de henüz kurulmuş bir Endüstri Bölgesi bulunmamaktadır. Ancak Kalkınma Ajansları'nın kurulmasıyla birlikte bu konudaki öncü rolü üstlenmesi beklenmektedir.
- e. Bilgi ekonomisi varlıklarına yapılan yatırımlar/yenilikler. Bölgede Ar-Ge, eğitim, bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımlar son derece önemlidir. Çünkü bilgi ve yenilikle elde edilen farklılaşma günümüzde rekabet açısından avantaj sağlayıcı unsurlardan biridir. Bu konuda Kalkınma Ajansları ve üniversiteler arasında işbirliği kurulmalı ve yeniliklerin üretilmesi teşvik edilmelidir.
- f. Altyapı donanımı. Özellikle ulaşım konusu burada öne çıkmaktadır. Ulaşım ağlarının üstünde olan bölgelerin rekabet gücünde artış elde ettiği bilinmektedir.
- g. Eğitim düzeyi. Bölgedeki nüfusun yenilik üretebilme ve bilgi teknolojilerini kullanabilme becerisi gereklidir. Bölgelerin bilgiye dayanan rekabet gücü elde edebilmesi için

beşeri sermayesinin buna elvermesi gereklidir. Bu konudaki bir diğer unsur da dış göçtür. Gelişmekte olan bölgelerin yetişmiş insan gücünün istihdam, eğitim vb. nedenlerle gelişmiş bölgelere göç etmesi ülkemizde de yaşanan bir durumdur.

Avrupa Birliği bölgesel politikasının 2007-2013 yılları arasındaki öncelik alanlarından biri rekabet gücünün artırılması olacaktır. Avrupa Birliği bunun için 58 milyar avroluk bir kaynak ayırmıştır. 2007-2013 dönemindeki bu süreçte bölgelerin ve kentlerin cazibesini artırma, yenilik, girişimcilik ve bilgi ekonomisinin büyümesini destekleme ve daha fazla ve daha iyi iş alanları yaratma kavramları öne çıkacaktır. Bunun yanında, Avrupa Birliği üye sayısının 25'e çıkmasının (1 Ocak 2007 itibariyle 27) rekabetçilik ve Birlik içi uyumu tehdit eden bir konu olduğunu da vurgulamaktadır. Özellikle yapısal fonlar konusundaki durum ve itirazlar bunun göstergesidir.

Günümüzde KOBİ ve yerel girişimciliğe dayanan ve yerel potansiyeli harekete geçirerek yerel gelişim sağlamaya çalışan, yabancı sermaye yatırımlarını çekmeyi ve dünya ekonomisinde üstünlük elde etmeyi hedefleyen ve merkezi politikalardan ziyade özel sektör ve yerel girişimciyi esas alan bir bölgesel kalkınma anlayışına işaret edilmektedir. KOBİ'ler ulusal/küresel rekabet koşullarına kolay uyum sağlayabilen esnek yapıda olduğundan bölgelerin ve ülkelerin küresel piyasalara entegrasyonunu ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağladığı belirtilmektedir. KOBİ'ler bu sürecin dinamik aktörleridir. Bugün küresel rekabet süreci, yerel ve bölgesel potansiyeli ortaya koyarak karşılaştırmalı üstünlükler elde etme temelinde, yerel ve bölgesel uzmanlaşmaya dayanan ve ülkeler düzeyindeki rekabetin giderek bölgelerarası düzeye indiği bir çizgide seyretmektedir. Bu süreçte bilgi ekonomileri ekseninde şekillenen yeni rekabet ortamında var olabilmenin ön koşulu olarak rekabet gücü gösterilmektedir ve bölge bu süreçte temel aktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bilgi, bilgiyi üretebilme kapasitesi ve yenilik yaratabilme gücü de bölgelerin küresel rekabette çekiciliğini oluşturacak en önemli unsurlar olarak gösterilmektedir.

Küresel pazarda rekabet unsuru etkinliğin garantisi sayılsa da, eşitliğin garantisi olarak görülmemektedir. Başka bir ifadeyle devletlerin ulusal ekonomiler üzerindeki kontrol gücü, uluslararası hale gelen ekonomilerin ulaşım ve ticaret kolaylığı karşısında azalmıştır. Bu süreçte en dikkat çekici gelişmelerden biri de bölgelerarası rekabetin sağlanabilmesi için bölgesel/kurumsal yapılanmalara atfedilen değerdeki artıştır. Çünkü yerel ve bölgesel yapıların ulusal yapılara göre kolektif malların temininde, yerel/bölgesel aktörler ve ajanslarla birlikte çalışmada ve bütün aktörleri bir araya getirmede daha uygun bir düzey olduğu belirtilmektedir. Yani devletlerin kontrolü dışında gelişen bu alanlarda devletin altındaki kurumsal/idari yapılanmaların, bölgelerin etkinliğini arttığı ve küresel pazarlara ulusal düzeyi aşarak girdikleri görülmektedir. Bölgesel Kalkınma Ajansları da bu süreçte faaliyet gösterdikleri bölgelerin küresel pazarda rekabet gücü elde edebilmesine, tanıtılmasına ve bölgelerine yatırım çekilmesine yönelik faaliyet göstererek küreselleşmeyle birlikte önemi artan yapılanmalardan biri haline gelmiştir.

Küresel rekabetin sağlanabilmesi için tanıtım faaliyetlerinin de büyük önemi bulunmaktadır. Bölgeler sadece yatırımları kendi bölgelerine çekme amacıyla rekabet içine girmemektedirler. Dünya Kupası, Olimpiyat Oyunları gibi önemli küresel etkinlikler için rekabet etmek de olasıdır. Dünya çapındaki etkinliklerin bir bölgede düzenlenmesinin önemi ortadadır. Bu etkinliklerin düzenlenmesiyle bölgeler kendi tanıtımlarını sağlamak ve sonrasında yatırım ve iş olanaklarını geliştirilebilmek için büyük bir fırsatı da yakalamış olmaktadır. Bu tür tanıtım faaliyetlerinde Londra Kalkınma Ajansı'nda olduğu gibi Bölgesel Kalkınma Ajansları çalışma grupları kurarak yönlendirici rolde bulunmaktadır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları, artan rekabet ve küreselleşme karşısında avantajlı konum kazanmayı amaçlayan düşüncenin kurumsal çıkış noktalarından biridir. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın esas görevinin ekonomik açıdan rekabet edebilirliği sağlamak olduğu belirtilmektedir. Özellikle Avrupa Birliği bünyesinde geniş rekabet ve pazar arayışlarında Bölgesel Kalkınma Ajansları dikkati çekmektedir. Rekabete dayanan bir iş çevresinin oluşturulması bu bağlamda Bölgesel Kalkınma

Ajansları'nın hedefleri arasında görülmektedir. Başka bir ifadeyle, rekabet edebilirlik ve girişimciliğin Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın sorumluluğunda olduğu düşünülmektedir. Küresel rekabet, bölgesel politikaların tespiti, işbirliği ve eşgüdüm sağlama misyonlarıyla ön plana çıkan Kalkınma Ajanslarını bu noktada bölgesel/kurumsal idari yapılanma olarak analiz etmek gerekmektedir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları Sisteminin Kapsamı, Tanımı, Gelişimi ve Türkiye Açısından Küresel Rekabete Katkısı

1. Bölgesel Kalkınma Ajansları Sisteminin Kapsamı ve Tanımı

Bölgesel Kalkınma Ajansları farklı ülkelerde değişik yapılarda örgütlenseler de, ulaşmayı hedefledikleri nokta birbirine yakındır. Bölgenin yeni yatırımların odak noktası olması, tanıtımının yapılması ve bölgeyle ilgili yatırımcılara ulaşım, altyapı, işgücü vb. konularda bilgi sağlamak ve rehberlik etmekle görevli olan Bölgesel Kalkınma Ajansları için işbirliği geliştirebilme kapasitesi ve bölgenin girişimcilik altyapısının sağlanması amaçları benzeşmektedir. Bölgesel Kalkınma Ajansları, beş ana konuda faaliyet göstermektedirler. Bunlar; finansal yardım veya destek sağlanması, yeni yatırım alanlarının ortaya çıkarılması, KOBİ'lere danışmanlık yapılması, bölgenin uzun vadeli kalkınma hedeflerinin belirlenmesi ve sosyal alanlardaki gelişmelere katkı sağlanması olarak ifade edilebilir.

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın yapısının devletten bağımsız olması gerektiği, hedeflerinin geniş olması gerektiği (bölgesel rekabet, bölgesel gelişme, bölgeye yatırım girişinin artması gibi), çoklu araçların kullanılabileceği (çevresel iyileşme, sanayi altyapısı, danışmanlık gibi) belirtilmektedir. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın merkezi, yerel ve bölgesel yönetimlerden bağımsız çalışarak, faaliyet gösterdiği bölgenin potansiyelini harekete geçirip sosyal, kültürel, ekonomik vb. gibi alanlarda kalkınmanın sağlanmasına yönelik bölgeye özgü politikaları geliştirmekle görevli olduğu anlaşılmaktadır. Kısaca, Bölgesel Kalkınma Ajansları bölgenin potansiyelini belirleyerek, yatırımcıları bölgeye çekme yoluyla bölgenin küreselleşme

sürecine eklenmesini ve bu yolla da bölgelerarasındaki rekabeti, bölgesel ve içsel büyümeyi özendirmeyi amaçlamaktadır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın görevlerinin, yabancı yatırımcıya rehberlik etmek, özel sektörün çekingen olduğu alanlarda yeni sanayi bölgeleri geliştirmek ve bölgesel ekonomik stratejilere uygun olarak bölgesel planlama faaliyetlerini hazırlamak şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın, fiziksel, sosyal ve ekonomik yenileme faaliyetlerinin yönlendirilmesine odaklanmaları nedeniyle yukarıda bahsedilen dönüşümü ya da değişimi gerçekleştirmede en uygun ortam olduğu da belirtilmektedir. Dolayısıyla bu dönüşüm ya da değişim için Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın da fiziksel, ekonomik ve sosyal yatırım önceliklerinin dengeli dağılımını sağlama amacıyla gerekli liderlik, yetenekler ve kaynaklara sahip olduğunu garanti etmesi gerektiği ifade edilmiştir.

2 Gelişim

Bölgesel Kalkınma Ajansları II. Dünya Savaşı öncesinde de var olan yapılanmalardır. Örneğin, Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın ilk uygulaması ABD'de Tennessee Valley Authority'dir(1930). II. Dünya Savaşı sonrasında bölgelerarası dengesizlikler giderek derinleşmiştir. Bu süreçte ajanslar kamuoyunun gündeminde daha sık gelmiştir. Bölgesel gelişmenin II. Dünya Savaşı'ndan sonra giderek artan önemi Bölgesel Kalkınma Ajansları'nı da bölgesel politika araçlarından biri haline getirmiştir. Hatta 90'lı yıllardan sonra Avrupa'da Kalkınma Ajansına sahip olmamanın diğer bölgelere karşı bir dezavantaj olduğu fikri sıkça dile getirilmiştir.

Bölgelerarası dengesizlikler dünyanın hemen her ülkesinde görülmektedir. Ülkeler de, bölgelerarası dengesizliklerini gidermek, dengeli kalkınmayı sağlayabilmek ve yatırımların geri kalmış bölgelere yönlendirilmesi için teşvik gibi birçok yöntemle başvurmuştur. Ancak, günümüzde kalkınmayı sağlamada başvurulan yöntemlerde hâkim olan temel felsefede değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda bugün için kalkınma, merkezin tam anlamıyla güdümünde “siyasi erkin tanımladığı şekilde, bürokratlardan halka, yukarıdan aşağıya” gerçekleşen süreçler olmaktan çıkmıştır. Yerel ve bölgesel potansiyelin ortaya

çıkarılmasını ve bu potansiyele göre bir bölgesel kalkınma stratejisi geliştirilmesini hedefleyen “halktan başlayan, aşağıdan yukarıya” bir biçim almıştır.

Avrupa Birliği, Kalkınma Ajansı uygulamasını temel konularından biri olarak kabul etmektedir. Avrupa Birliği'nin aday ve üye ülkelere bölgesel politika açısından önerdiği model Bölgesel Kalkınma Ajansları'dır. Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının yürütülmesinde ve bölgesel kalkınma amaçlı fonların kullanılmasında Bölgesel Kalkınma Ajansları'ndan hem Avrupa Birliği'ne aday hem de üye ülkelerde istifade edilmiştir. Günümüzde Avrupa ülkeleri açısından ekonomik özerkleşme ve yatırımların bölgelere çekilmesi çabalarının dikkat çektiği görülmektedir. Bunun sonucu olarak, rekabet tüm faaliyetlerin odak noktası haline gelmiştir. Avrupa Birliği'nin de kalkınma anlayışında bölgesel rekabet gücüne dayalı bir anlayışı benimsediği ifade edilmektedir. Bu noktada Avrupa Birliği içerisindeki bölgelerarası rekabeti sağlama politikasının bölgelerarası dengesizlikleri gidermeye ne ölçüde katkı sağlayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu konuda yapılan eleştiriler, bölgelerarası rekabet politikalarının bazı aday ülkelerde eşitliği getirmede, aksine eşitsizliği daha da arttırdığı bununla birlikte sadece olumlu örneklerin kamuoyuna yansıtılarak yanlış bilgilendirme yapıldığı şeklindedir. Ayrıca, bölgelerarası rekabeti özendirilenin eşit olmayanlar arasında bir rekabete neden olacağı ve bölgelerarasındaki mevcut dengesizliklerin daha da derinleştireceği düşünülmüştür. Türkiye açısından da bu noktadaki durumu incelemek gerekmektedir.

3 Türkiye Açısından Küresel Rekabete Katkısı

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu Ve Görevleri Hakkında Kanun'un 1. maddesinde Kalkınma Ajanslarının; “kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik

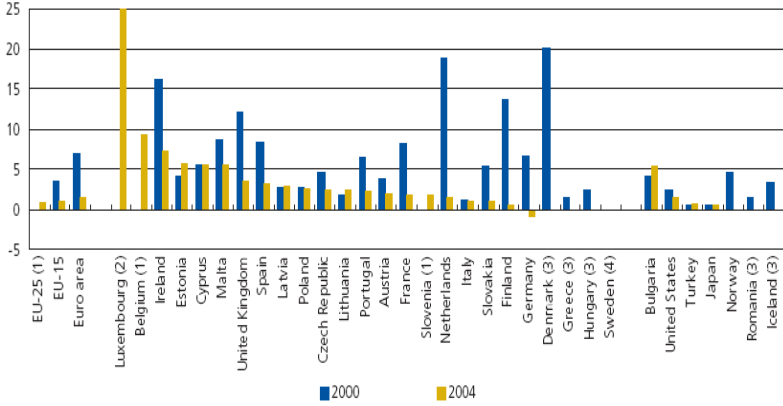
farklarını azaltmak” üzere oluşturulacağı belirtilmektedir. Bu tanımlamadan Türkiye’deki Kalkınma Ajanslarının hedefler bakımından dünyadaki diğer birçok ajansla uyum gösterdiğini görmekteyiz. Çünkü, kamu, sivil ve özel ortaklığını geliştirmek, yerel potansiyeli ortaya çıkarmak ve bu potansiyele ilişkin ulusal hedeflerle uyumlu olarak bölgenin gelişmesini hızlandırmak ve bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak dünyadaki birçok Kalkınma Ajansının hedefleri arasındadır. Ayrıca dünyadaki Ajanslarda öne çıkan bölgenin rekabet gücünün artırılmasına yönelik faaliyetler 5449 sayılı kanunun 5/g maddesinde yer almıştır.

Geçmişte Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın geri kalmış bölgelerde kurulmasına yönelik öneriler bulunmaktadır. Örneğin, GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) Bölgesi’nde, GAP İdaresi’nin merkeziyetçi konumu nedeniyle optimum işlevsel etkinlik sağlayamayacağı, bunun yerine bölgenin sosyo-ekonomik şartlarını geliştirip bölgeyi canlandırarak, istihdamı arttıracak, bölge halkının kalkınmaya katılımını ve kalkınmadan yararlanmasını sağlayacak ve devletin kalkınmanın tüm yönleriyle ilgilenememesi nedeniyle birçok ülkede uygulanan kamu kurumu niteliğindeki Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın düzenlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki Kalkınma Ajanslarının geri kalmış bölgelerin potansiyeli üzerindeki etkisi uygulamalarla birlikte netlik kazanacaktır. Bu noktada da bize göre ajansların geri kalmış bölgelerde girişimcilik potansiyelinin ortaya çıkarılıp teşvik edilmesine ağırlık verecek bir yapıda olması beklenmektedir.

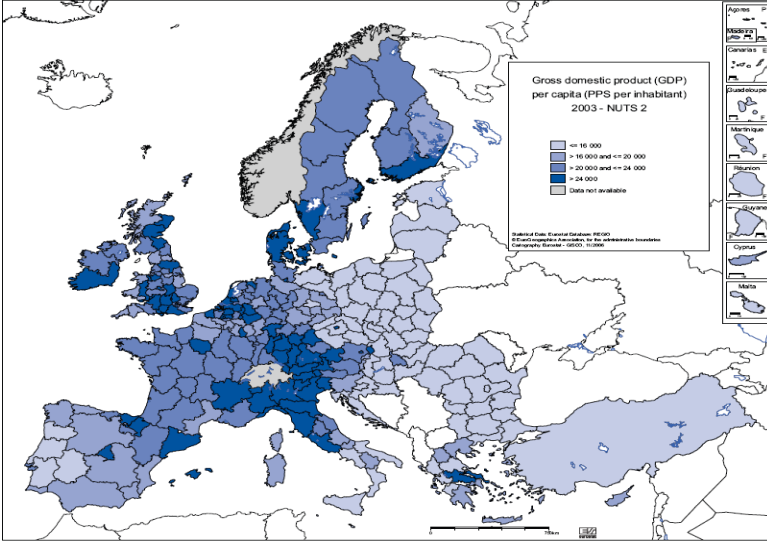
5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun’a göre Türkiye’de Kalkınma Ajansları hem bölgelerin rekabet gücünü arttıracak hem de bölge içi ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine çalışacaktır. Dolayısıyla mevzuatta rekabet gücünün artırılması ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amacının birlikte yer aldığı görülmektedir. Yani İngiltere’deki gibi bu iki unsurdan biri öne çıkarılmamış aksine bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi Türkiye’de Kalkınma Ajansları’yla birlikte kamuoyunun gündemine yeniden gelmiştir. Türkiye için ülke içindeki ve dışındaki yatırımların bölgeye çekilebilmesi noktasında bu iki

hedef birbiriyle çelişmektedir. Bu yatırımların bölgeye çekilmesinde bir ülkenin her bölgesinin aynı oranda başarıyı sağlaması mümkün değildir. Aşağıdaki tablo dünyada ve Avrupa'da doğrudan yabancı yatırımların Gayrisafi Milli Hâsıla içindeki yüzdesinin 2000–2004 yılları arasındaki değişimini göstermektedir.

Tablo 1. Doğrudan Yabancı Yatırım Yoğunluğu

Bu tabloya göre AB boyutunda ülke bazında Lüksemburg, Belçika, İrlanda yabancı yatırımcıyı çekmede önemli yüzdelere ulaşmışken Macaristan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerde yabancı yatırımcıyı bölgelerine çekme hususunda aynı başarıyı yakalayamamıştır. Keza aynı oranda başarının yakalanması durumunda bile mevcut farklar giderilmesi güçtür. Bölgelerarası dengesizliklerin giderilebilmesi için geri kalmış bölgelerin mevcut farklarının kapatılabilmesi adına daha fazla yatırımı bölgesine çekmesi gerekmektedir. Ancak bölgelerarasındaki rekabet ortamında hiçbir bölgenin kendisine yapılabilecek bir yatırımın çeşitli sebepleri dikkate alarak başka bir bölgeye -bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla- aktarılmasına izin vermesi beklenmemelidir. Bölgesel Kalkınma Ajansları'nı aday ve üye ülkelerde bir bölgesel politika aracı olarak kullanılan Avrupa Birliği bünyesinde de bölgelerarası dengesizlikler ciddi bir sorundur. Aşağıdaki şekil Avrupa'da kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla verileriyle oluşturulmuş bir haritayı içermektedir.

Şekil 1. 2003'de Avrupa'da Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Yukarıdaki şekle göre, Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın bölgesel politikalarda etkin bir aktör olarak kullanıldığı Avrupa'da kişi başına düşen milli gelir açısından farklılıkların giderilemediği görülmektedir. Şekilde görüldüğü üzere, 2003 yılında kişi başına düşen milli gelirin 24000 avronun üstünde olduğu bölgeler Kuzey İtalya, Kuzey İspanya, Yunanistan'da Atina bölgesi, Güney Almanya gibi Avrupa'nın gelişmiş bölgelerdir. Ancak özellikle orta ve doğu Avrupa ülkelerinde kişi başına düşen milli gelir 15000 avronun altındadır. AB'ye adaylık sürecinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde kurulan ajansların Avrupa'nın doğusu ve batısı arasındaki kişi başına düşen milli gelir boyutuyla dengesizliğin giderilmesine çok fazla katkı sağlayamadığı düşünülebilir. Keza, AB 15 ülkelerinde de ajansların süregelen uygulamasına rağmen bu ülkelerin de bölgeleri arasında dengesizlikleri mevcuttur. Bu da bölgelerarası dengesizliğin, Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın varlığına ve AB aday ve üye ülkelerinde bölgesel politika aracı olarak kullanılmasına rağmen Avrupa'da mevcut olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla Bölgesel Kalkınma Ajansları'ndan Türkiye için bölgelerarasındaki dengesizliklerin giderilmesinden ziyade bölge içi dengesizliklerin giderilmesini beklemek daha

mantıklı görülmektedir. Bölge içi dengesizliklerin tek tek giderilme çabasının, Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı(DPT)’nin genel koordinasyon görevinin de yardımıyla, bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesine katkı sağlaması da bu noktada ihtimal dâhilindedir.

Mevcut durumda bölgesel plan hazırlama yetkisi DPT’ye aittir. DPT uygulamada, bölgesel kalkınma planlarını geri kalmış bölgelerle özdeşleştirmiştir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma planlarıyla sadece geri kalmış bölgelerin gelişmiş bölgelerle olan farkının kapatılması hedeflenmiştir. Ancak, bölgesel plan hazırlama yetkisinin Bölgesel Kalkınma Ajansları’na devredilmesi ajansların mantığına daha uygun olacaktır. Böylelikle, Kalkınma Ajansları vasıtasıyla 26 NUTS II bölgesinin her biri için bölgesel planlar hazırlanacaktır. Diğer deyişle mevcut durumun aksine bölgesel kalkınma planları sadece geri kalmış bölgelerde değil gelişmiş bölgelerde de hazırlanacaktır ve uygulanacaktır. Geçmişte Türkiye’nin böyle bir planlama deneyiminin olmaması gelişmiş bölgelerimize yönelen yoğun göç yanında bu bölgelerin var olan potansiyelini tam olarak yansıtamamasına da neden olmuştur. Dolayısıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin kendilerine özgü özelliklerini ve potansiyelini dikkate alarak o bölgede hazırlanacak bu bölgesel kalkınma planları konusunda sorumlu ve yönlendirici yapıların Kalkınma Ajansları olması bu alanda bir yenilik yaratacaktır. Keza bu durum günümüzün kalkınma ve planlama anlayışının Türkiye’deki bir yansıması olacaktır.

Ayrıca, küresel rekabet gücünü sağlama adına mevzuatta ve uygulamada bazı aksaklıkların ve belirsizliklerin giderilmesi gereklidir. Örneğin, 5449 sayılı kanun, ajansları tüzel kişiliğe haiz olarak tanımlamasına karşın bu tüzel kişiliğin kamu tüzel kişiliği mi yoksa özel hukuk tüzel kişiliği mi olduğunu net biçimde belirtmemiştir. Bu noktada iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, ajansların özel şirket mantığıyla hareket edecek ve faaliyet gösterecek biçimde tasarlandığını ifade etmektedir. Bu görüş DPT ve Kalkınma Ajansı çalışanları tarafından savunulmaktadır. İkinci görüş, idare hukukçuları tarafından dile getirilmektedir. Buna göre, kamu gücü ve ayrıcalıklarından sadece birini dahi kullanmak kamu tüzel kişiliği sayılmaya yetecektir. Bu bağlamda ajansların faaliyetlerini yürütürken bu güç ve

ayrıcılıklardan yararlanacağından hareketle de ajansları kamu tüzel kişisi olarak tanımlamaktadırlar. Bize göre tüzel kişilik noktasındaki bu belirsizliğin mevzuatta yapılacak düzenlemeyle giderilmesi gerekmektedir.

Kalkınma Ajansları, Türkiye’de gündeme geldiğinden bu yana ağırlıklı olarak siyasi boyutuyla değerlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle, Kalkınma Ajanslarını salt bölgecilik akımlarını tetikleyecek, siyasi bölgelerin oluşmasına yol açacak bir yapı olarak düşünerek uzak durmak yerine; ajansların statüsü, organlarının yapısı, hedeflerine nasıl ulaşabileceği, personel yapısı gibi alanlar üzerinde yoğunlaşmak ve teknik boyutla analiz yapmak gerekmektedir. Çünkü yapılan salt siyasi değerlendirmeler daha çok ajanslara yönelik kamuoyunda retçi bir yaklaşım oluşturmaktadır. Oysa ki, ajansların kurulacağı bölgedeki kamu, sivil özel tüm aktörler arası işbirliğine destek olması beklenmektedir. Dolayısıyla ajansların teknik boyutuyla analizine ve işlevselliğine yönelik yapıcı eleştirilere ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Kalkınma Ajanslarının yasal dayanağını teşkil eden 5449 sayılı kanunun iptali için Anayasa Mahkemesi’nde devam eden davanın henüz bir karara bağlanmamış olması ciddi bir belirsizliğe neden olmuştur. Çünkü bu bağlamda, Danıştay’ın Kalkınma Ajanslarının Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hakkında vermiş olduğu yürütmeyi durdurma kararı hem pilot bölgelerde kurulan ajansların faaliyetlerini hem de yeni ajans kurulmasını engellemiştir. Ayrıca Danıştay tarafından verilen yürütmeyi durdurma kararı da tartışılabilir niteliktedir. Çünkü söz konusu kararın gerekçesinde ajanslar bir anlamda bölge yönetimi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bize göre, ajansları bölge yönetiminden ziyade o bölgede faaliyet gösteren bir hizmet teşkilatı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Öte yandan kararda ajansların mevcut statüsüyle merkezi yönetim teşkilatı mı yoksa yerel yönetim teşkilatı mı olduğunun açık olmadığı ve bunun da bir sorun teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Esasen bize göre de ajansların kamu yönetiminin yapısına uymadığı bir gerçektir. Bunun için de mevcut koşullar içerisinde ajansları, hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları kapsamında değerlendirmek daha uygun olacaktır. Ajanslar açısından

bahsedilen aksaklıkların ve belirsizliklerin giderilmesi ülkemizde ileride kurulacak ve küresel rekabet avantajı sağlamayı hedefleyecek ajanslar açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda öncelikle yargı sürecinin tamamlanması gerekmektedir.

Kalkınma Ajansları her bölgenin kendi şartlarını dikkate alarak bölgesel kalkınma politikası üretecektir. Kalkınma Ajansları tarafından da bölgenin potansiyelinin belirlenmesi ve buna uygun stratejilerin benimsenmesi için farklılık yaratan ya da bilgi yoğun sektörlerin tercih edilmesi yönündeki eğilimin güçlendiği görülmektedir. Ülkemizde henüz pilot uygulaması başlayan-ancak faaliyetleri durdurulan- İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajansları bu anlamdaki ilk çalışmayı yürütecektir. Bu iki bölge, ekonomik yapısı itibarıyla birbirine benzemektedir. İzmir’de gıda ürünleri ve içecek imalatı, tekstil ürünleri imalatı, tütün ürünleri imalatı ve bitkisel üretim ön plana çıkmaktadır. Adana’da ise gıda ürünleri ve içecek imalatı, kimyasal madde ve ürünlerin imalatı ve tekstil ürünleri imalatı sektörleri öne çıkmaktadır. Mersin’de ise öne çıkan sektörler gıda ürünleri ve içecek imalatı, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı, ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı ve bitkisel üretimdir. Her üç ilde de dikkat çeken unsur, tarıma dayalı üretim ve sanayidir. Ancak, her üç ilde öne çıkan sektörler bakıldığında düşük teknolojili sektörler olduğu görülmektedir. Genel olarak Türkiye’ye bakıldığında da öne çıkan sektörlerin yüksek teknoloji ve uzmanlık gerektirmeyen, temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik, öne çıktığı illerde hammaddenin kolayca temin edilebildiği ve küçük ölçekli yatırımlarla gerçekleştirilebilen nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak, küresel anlamda rekabet gücü sağlayabilmek için bilgi ve teknoloji üretmek ve Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık vermek gerekmektedir.

Kalkınma Ajansları yatırımların yönlendirilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Bölgede toplanacak yatırımların yapısı aynı zamanda bölgenin küresel rekabette farklılık yaratmasına ve rekabet gücü elde etmesine yardımcı olacaktır. Günümüzde rekabet gücü ağır sanayi vb.den ziyade ileri teknoloji, yenilik ve bilgi üretebilme, yenilikçilik gücü vb. unsurlara göre belirlenmektedir. Dolayısıyla bölgeler bu tür yatırımlara ağırlık vermek durumunda kalmaktadırlar. Ülkemizde ise benzer yatırımlar henüz ağırlık kazanmamıştır. Kalkınma Ajansları

özellikle bu tür yatırımlar konusunda ülkemizde tanıtıcı ve yönlendirici konumda olmalıdır. İzmir ve Çukurova Kalkınma Ajanslarındaki pilot uygulamanın diğer ajanslara da örnek teşkil edeceği düşünüldüğünde bilgi teknolojilerine ağırlık verilmesi gereği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Küresel rekabet 90'lı yıllardan sonra sıkça tartışılan konular arasında yer almıştır. Bölgeler, küresel rekabette nispeten daha esnek yapıları ve kendi potansiyellerine dayanan kalkınma stratejilerini daha kolay hazırlayıp uygulayabilmeleri nedeniyle belirleyici aktör konumuna yükselmişlerdir. Bu süreçte, uygulaması daha eskilere dayanan ancak Avrupa Birliği'nin bölgesel kalkınma stratejilerinin temel noktası olması ve yapısal fonların bölgelerde koordine edilmesi misyonlarının da etkisiyle üye ve aday ülkelerde Bölgesel Kalkınma Ajansları sayıca artış göstermiştir. Bölgesel Kalkınma Ajansları küresel rekabetin farklılık yaratma ve bölgesel potansiyellere dayalı kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde bölgede bir yönetim ortamı oluşturmak durumundadır. Böylelikle küresel rekabetle birlikte aşağıdan yukarıya değişimin diğer deyişle halktan başlayan kalkınma anlayışının temel aktörü Bölgesel Kalkınma Ajansları olmaktadır. Günümüzün bilgi yoğun teknolojileri ve esnek üretim süreçlerinin gerektirdiği ulusal ve uluslararası işbirliği ortamının sağlanmasında da yine ajansları önem kazanacaktır.

Bölgesel Kalkınma Ajansları, bölgelerin potansiyeline dayanan bir kalkınma stratejisi geliştireceklerdir. Ancak her bölgenin beşeri potansiyel başta olmak üzere genel anlamda potansiyeli, bilgi teknolojileriyle ya da yüksek teknolojiyle üretim yapmaya olanak tanıyacak nitelikte olmayabilecektir. Dolayısıyla küresel rekabette bir ülkenin her bölgesinden aynı düzeyde başarıyı yakalaması beklenemez. Sonuçta her bölgenin başarı kriteri kendi içinde farklı unsurlara dayanarak değerlendirilmelidir.

Dünyada değişen kalkınma anlayışı ve küresel rekabet kavramı sebebiyle de gerek devletler gerekse diğer otoriteler açısından bölgelerarası dengesizlikleri gidermek başlıca faaliyet

alanı olmaktan çıkmıştır. Ancak ülkemizde 5449 sayılı kanunla hem bölgelerarası dengesizlikleri gidermek hem de bölgesel rekabet gücünün oluşturulması ajansların görevleri arasında yer almıştır. Pazar ekonomisi sağlıklı işleyen birçok gelişmiş ülkede, bölgelerin küresel rekabette avantaj sağlamaları daha kolay olabilecektir. Ancak Türkiye gibi bölgelerarası dengesizliğin etkilerini oldukça derin yaşayan ülkede altyapı, ulaşım, eğitim gibi temel sorunlar çözülememiştir. Bu ortamda da bölgelerin küresel rekabette farklılaşmaları ve küresel rekabet avantajı elde etmelerini beklemek güçleşmektedir. Dolayısıyla birçok altyapı sorununu henüz aşamamış birçok ülke açısından küresel rekabette baştan birçok dezavantaj kendisini hissettirmektedir. Bu noktada Türkiye'deki gibi bölgelerarasında belirgin gelişmişlik farkları mevcut iken Bölgesel Kalkınma Ajansları'ndan hem bölgelerarası dengesizlikleri gidermesi hem de bölgelerine rekabet gücü sağlamalarını beklememek gerekmektedir. Türkiye'deki ajansların 5449 sayılı kanunda yer alan bölge içi dengesizlikleri giderme hedefi bu noktada daha gerçekçidir. Bölge içi dengesizliklerin giderilmesine tek tek katkı veren ajanslar dolaylı olarak bölgelerarası dengesizliğin giderilmesine de katkı verebilirler. Bununla birlikte bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesinde ajanslardan ziyade DPT'nin genel koordinasyon görevi kapsamında değerlendirme yapmak ve devleti bu sürecin dışında düşünmemek gerekmektedir.

Türkiye açısından değişen kalkınma ve planlama anlayışlarının bir yansıması olarak bölgesel planları hazırlama yetkisinin Bölgesel Kalkınma Ajansları'na devredilmesi tartışılmaktadır. Bu devrin gerçekleşmesiyle bölgelerin potansiyellerine dayanan bir strateji geliştirilmesi hedeflenecektir. Ayrıca Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri için de bölgesel planlar hazırlanmasının önü açılacaktır. Türkiye'de belirsizliği süren Bölgesel Kalkınma Ajansları uygulamasının bölgesel plan hazırlama ve uygulama yetkisine haiz olmasıyla dünya uygulamasıyla benzerlik göstereceği düşünülmektedir.

Türkiye'de faaliyete geçtikten kısa bir süre sonra faaliyetleri durdurulan ajansların bir hizmet teşkilatı olarak değerlendirilmesi, siyasi boyuttaki tartışmaların teknik boyuttaki analizlerin önüne geçmemesi, tüzel kişiliği konusundaki belirsizliğin giderilmesi,

ajansların kamu yönetimi yapısına uygun bir yapıya ulaştırılması ve yargılama sürecinin uzamasından kaynaklanan belirsizlik ortamının giderilmesi gerekmektedir. Bu çerçevedeki belirsizlik ve aksaklıkların giderilmesi için yargı sürecinin sonunda ajansların yeniden düzenlenmesi gerekecektir. Bu çizgideki düzenlemeler gelecekte ajanslara daha sağlıklı bir çalışma ortamı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- AMIN, A. (1999), "An Institutional Perspective on Regional Economic Development", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 23, Issue 2, USA, , s. 370.
- ARSLAN, K. (2005), "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4 Sayı: 7, İstanbul, s. 287.
- ATAAY, F. (4 Mart 2005), "Bölge Kalkınma Ajansları ve Kalkınma", *Kamu Yönetimi 'Reform'u, Çevre ve Bölge Kalkınma Ajansları Yasa Tasarısı Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Çevre Mühendisleri Odası-Yerel Yönetim Araştırma ve Yardım Derneği, s. 51.
- CHRISTIAANS, T. (2002), "Regional Competition For the Location of New Facilities", *The Annals of Regional Science*, Springer-Verlag, 36, s. 645-647.
- COX, K. R. (2004), "Globalization and the Politics of Local and Regional Development : the Question of Covergence", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Volume: 29 Issue: 2, UK, s. 187.
- DEMİRCİ, A. G. (2005), "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Derleyen: Menaf Turan, Ankara, Paragraf Yayınevi, s. 180-187.
- DPT, *Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri*, Ankara, 2006, s. 283-657

- DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Politikaları ve AB'ye Ekonomik Sosyal Uyum Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2006, s. 17-53.
- DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişmede Temel Araçlar ve Koordinasyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2006, s. 8-33.
- DPT, Kalkınma Ajansları, Ankara 2007, s. 28.
- EUROPEAN COMMISSION, A Study on the Factors of Regional Competitiveness A Draft Final Report for The European Commission Directorate-General Regional Policy, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/3cr/competitiveness.pdf, Erişim: 12/03/2007.
- EUROSTAT, Europe in Figures Eurostat Yearbook 2006-07, Lüksemburg, Office for Official Publications of the European Communities, 2007, s. 175-311.
- GÖZLER, K. (2006), İdare Hukuku Dersleri, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, s. 239-241.
- HALGH, P. G. and SHAW, K. (May-August 2003), "Regional Development Agencies and Physical Regeneration in England: Can RDA's Deliver the Urban Renaissance?", *Planning, Practice&Research*, Vol.18, No.2-3, UK, s. 162-166.
- HASANOĞLU, M. and ALİYEV, Z. (2006), "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 60, Ankara, s. 85-100.
- HAUGHTON, G. and COUNSELL, D. (2004), *Regions, Spatial Strategies and Sustainable Development*, UK, Routledge, s. 2-4.
- HUGHES, J. T. (1998), "The Role of Development Agencies in Regional Policy :An Academic and Practitioner Approach", *Urban Studies*, Vol.35, No.4, s. 616.
- KEATING, M. (2001), "Rethinking the Region Culture, Institutions and Economic Development in Catalonia and Galicia", *European Urban and Regional Studies*, Vol: 8(3), s. 217.
- LEIBOVITZ, J. (September 2003), "Interrogating 'Enterprise Europe': Issues of Coordination, Governance and Spatial Development in European Unions's Emerging Enterprise

- Policy”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume: 27.3, s. 714-715.
- MAC KINNON, D. and PHELPS, N.A. (2001), “Regional Governance and Foreign Direct Investment: the Dynamics of Institutional Change in Wales and North East England”, *Geoforum*, 32, s. 266.
- RODRIGUEZ-POSE, A. (1998), *Dynamics of Regional Growth in Europe Social and Political Factors*, Oxford, Oxford Geographical and Environmental Studies Clarendon Press, s. 175-178.
- SMYTH, P., REDDEL, T. and JONES A. (September 2004), “Social Inclusion, New Regionalism and Associational Governance: The Queensland Governance”, *International Journal of Urban and Regional Research* ,Volume: 28.3, s. 607-609.
- ŞAHİN, Y. E. (2005), “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Değişim”, 1. Yerel Ekonomiler Kongresi, Karaman, Dizgi Ofset Matbaacılık, s. 140-142.
- THIRWALL, A.P. (2003), *Growth and Development with Special Reference to Developing Economies*, UK, Palgrave Macmillan, s. 13-15.
- TOPRAK, Z. (2001), *Kent Yönetimi ve Politikası*, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 5. Baskı, s. 107-108.
- UZAY, N. (2005), *Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Ankara, Seçkin Yayınları, s. 69.